

*Јован Базих**

ГРАЂАНСКО И НАЦИОНАЛНО ВАСПИТАЊЕ У ПРОСВЕТНОЈ ПОЛИТИЦИ СРБИЈЕ НАКОН ПРОМЕНА 2000. ГОДИНЕ**

Сажетак

Предмет овог рада јесте анализа друштвених аспеката националног и грађанског васпитања у просветној политици Србије након великих друштвених промена од 2000. године до данас. У овом периоду непрестано трају реформе основног образовања и васпитања, које се у суштини односе на прилагођавање нашег образовања неолибералном концепту друштвених реформи и образовним системима земаља Европске уније. У тој функцији је и редефинисање националног и грађанског васпитања, где се све више у циљевима и садржају образовања истичу вредности евоинтеграцијских процеса и либералне демократије. При томе се инсистира на развоју свести о европском идентитету и заједничким основним вредностима, као и на етничким карактеристикама српског народа и других етничких заједница које живе у Србији. Зато су у фокусу ове анализе образовни циљеви и садржаји који су релевантни са становишта националног и

* Учитељски факултет у Призрену - Лепосавић

** Овај чланак је резултат рада у оквиру научног пројекта Института за политичке студије у Београду *Демократски и национални капацитети политичких институција Србије у процесу међународних интеграција*, који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије (Број пројекта: 179009).

грађанског васпитања, при чему се посебна пажња посвећује њиховој заступљености у наставним плановима и програмима, као и у релевантним наставним предметима.

Кључне речи: друштвене промене, национално васпитање, грађанско васпитање, основно образовање, национални идентитет, евроинтеграције.

Увод

1. Велике и нагле друштвене промене у Србији током 2000. године, које су кулминирале 5. октобра грађанским протестима и променом владајућих елита, саставни су део транзиционих процеса кроз које су прошле комунистичке земље источне и средње Европе крајем 20. века. У тим процесима дошло је до великих и структуралних промена у чијем је средишту напуштање комунистичке идеологије и на њима заснованих политичких режима, као и реконструкција целокупног друштвеног система на начелима либерализма. У Србији се после 5. октобра радикалније приступило таквим променама, при чему је дошло до убрзане приватизације друштвеног капитала, фаворизовања приватног власништва, попуштања међународне изолације и улазак страног капитала у привредне токове, прекомпоновање државне организације и друштвено-економске структуре у настојању да се Србија приближи интеграционим процесима у свету. С друге стране, дошло је и до напуштања концепта заједничке државе Србије и Црна Горе, па су се оне конституисале као самосталне државе и наставиле започете промене. Саставни чинилац ових процеса биле су институционалне промене и промене у систему друштвених вредности, које су биле особито испољене у идејно-политичкој сфери. Оне су у почетку биле изражене у легитимизацијским тумачењима промена и новим виђењима друштвених потреба и циљева, а потом су формулисане нове концепције које су генерисале реконструкцију система друштвених вредности и преобликовање јавног мњења. У том контексту, дошло је и до дефинисања нове просветне политике, која је била изражена кроз реформе институционалног образовања на свим нивоима. У овим реформама најпре су укључени садржаји верског образова-

ња, као битна корекција у систему друштвени вредности; и грађанског васпитања, као врста политичког образовања, чији је циљ васпитавање и образовање младих за грађанско друштво, друштво либералне демократије. Уједно, тиме је започето потискивање и редефинисање политичких садржаја у васпитању и образовању који су били раније заступљени, особито оних из социјалистичког и националног корпуса. Зато се у овом раду указује само на један аспект утицаја друштвених промена на промене у просветној политици, а то је онај део наставних садржаја у основном образовању који су релевантни за национално и грађанско васпитање.

2. Национално и грађанско васпитање саставни су део општег и хуманистичког образовања и васпитања које је неопходно човеку у савременом друштву. Ове компоненте образовања и васпитања су саставни чинилац друштвеног идентитета, који је након Француске револуције и под утицајем просветитељских идеја обликован према нацији, где је васпитање постало грађанска функција која је изједначена са остваривањем идеала националне државе.¹ Основне димензије у националном васпитању на које се нарочито обраћа пажња у овом раду јесу афирмација и преношење знања о: а) националном идентитету, као спознаји заједничких карактеристика припадника једне нације које је разликују од других нација;² б) европском идентитету, као изразу савремене реконструкције националног идентитета, где се кроз актуелне процесе политичке социјализације утврђује шири, наднационални, идентитет у циљу развоја демократских и евроинтеграцијских процеса;³ и в) патриотизму, као виду изражавања позитивног односа и љубави према домовини, емоционалне повезаности са властитом државом и нацијом.⁴ У погледу

1 John Dewey: *Vaspitanje i demokratija: uvod u filozofiju vaspitanja*, Obod, Cetinje, 1970, стр. 68.

2 Antoni D. Smit: *Nacionalni identitet*, Biblioteka XX vek, Zemun; Čigoja štampa, Beograd, 1998, стр. 24-26; Slobodan Antičić: *Nacija u strujama prošlosti: ogledi o održivosti demokratije u Srbiji*, Čigoja, Beograd, 2003, стр. 151; Јасна Милошевић: „Значај националног идентитета”, *Српска политичка мисао*, Beograd, 1-4/2003.

3 Branimir Stojković: *Evropski kulturni identitet*, Službeni glasnik, Beograd 2008, стр. 143-167; Jan Such: „Nacionalni identitet naspram europskog identiteta”, *Politička misao*, Zagreb, 4/2000.

4 Vasović Mirjana: *U predvorju politike*, Službeni glasnik, Beograd, 2007, стр. 109-

грађанског васпитања посебна пажња се усмерава на: а) развој знања о друштву, друштвеној и политичкој улози грађанина, људским правима и слободама, као и њиховој заштити, толеранцији, начинима мирног решавања конфликта у друштву и другим вредностима грађанског друштва; б) развијање осећаја припадања и посвећености демократском друштву; и в) развијање свести о заједничким основним вредностима.⁵

3. У националном и грађанском васпитању није довољно само стећи знања о одређеним питањима, већ треба развити „осећање позитивне припадности нацији и цивилизацији”,⁶ што значи да таква осећања треба прихватити и уградити у понашање. Дакле, потребно је развијање одговарајућих особина које су примерене политичкој култури постојећег или пројектованог друштвеног система. Према томе, реч је и о изградњи кооперативне личности према друштвеним институцијама. А основно образовање је идеално тло да се крене у том правцу.

Друштвени циљеви у основном образовању и васпитању

Основно образовање у Србији је обавезно и траје осам година. Остварује се кроз два образовна циклуса: *први* од првог до четвртог разреда, који је организован кроз разредно-предметну наставу; и *други* циклус од петог до осмог разреда кроз предметну наставу. Друштвени циљеви у основном образовању дефинисани су просветном политиком Републике Србије, јер је уређење образовања сасвим „природна и легитимна област државне власти”.⁷ Они су изражени најпре у

122.

5 *Образовање за демократију и грађанско друштво 2001-2004 - Препоруке (2002) 12 Комитета министара земљама чланицама о образовању за демократију и грађанско друштво*, Стразбур, Council of Europe, DGIV/EDU/CIT (2002) 38.

6 Ненад Сузић: „Наша школа у односу на компетенције за XXI вијек”, *Педагошка стварност*, Нови Сад, 3-4/2004, 173-193, стр. 176.

7 Аврамовић Зоран: *Држава и образовање*, Институт за педагошка истраживања, Београд, 2003, стр. 11.

Уставу Републике Србије, а потом у законима, правилницима и наставним плановима и програмима.

1. Република Србија је Уставом дефинисана као „држава српског народа и свих грађана који у њој живе” (Члан 1).⁸ Из тог одређења проистиче уставно уређење свих друштвених установа и система, укључујући и образовање, као и систем друштвених вредности који се успоставља у васпитно образовном процесу. Основно образовање и васпитање у Уставу Републике Србије дефинисани су у контексту многих политичких и правних питања уставног уређења земље, а особито у тачки којом се одређује *Право на образовање* (Члан 71).⁹ Право на образовање је декларативно изражено - *свако има право на образовање*, а потом се прецизира да је *основно образовање обавезно и бесплатно*, као и да се *оснивање школа уређује законом*. Основно образовање и васпитање организује и финансира држава, доноси националне наставне планове и програме у чијим су наставним садржајима уграђени друштвени циљеви и вредности које су пожељне у друштву. За функционисање система основног образовања држава је најзаинтересованија, јер се у њему, осим пружања и прихватања основних сазнања о природи, друштву и човековом мишљењу, најефикасније могу уградити пожељне друштвене вредности и норме помоћу којих се млади образују и васпитавају. Понашањем у складу са тим вредностима и нормама успоставља се стабилност друштвене заједнице, регулишу друштвени односи и учвршћује друштвени поредак.

2. У *Закону о основама система образовања и васпитања* најпотпуније су дефинисани друштвени циљеви у основном образовању и васпитању, као и друга релевантна питања односа друштва према образовању, односно целокупне просветне политике. Општи циљеви образовања и васпитања дефинисани су у петнаест тачака (Члан 4).¹⁰ Међу њима посебну пажњу заслужују они циљеви који су релевантни за национално и грађанско васпитање (тачке:13-15). У њима се уравнотежено указује које су друштвене вредности пожељне у националном и грађанском васпитању. Најпре, говори

8 „Устав Републике Србије”, *Службени гласник РС*, Београд, бр. 98/2006.

9 „Устав Републике Србије”, *Службени гласник РС*, Београд, бр. 98/2006.

10 „Закон о основама система образовања и васпитања”, *Службени гласник РС*, Београд, бр. 52/2011.

се да је циљ образовања и васпитања: „развијање способности за улогу одговорног грађанина, за живот у демократски уређеном и хуманом друштву”.¹¹ У овом циљу веома сажето и јасно се говори о вредностима које су битне за грађанско друштво и које треба учити и усвојити. Затим, истичу се оне вредности и циљеви који су важни за национални идентитет и однос према држави Србији: „развој личног и националног идентитета, развијање свести и осећања припадности држави Србији, поштовање и неговање српског језика и свог језика, традиције и културе српског народа, националних мањина и етничких заједница”.¹² У овом циљу, могу се запазити три димензије релевантне за национално васпитање. Прва је однос према српском националном идентитету и потреби његовог неговања и развоја; друга је однос према држави Србији, који је патриотске природе, јер се указује на развој *осећања о припадности држави Србији*; трећа је однос према националним мањинама и етничким заједницама, где се указује на потребу поштовања њиховог идентитета, традиције и културе. Овај однос се третира у истој равни као и однос према српском националном идентитету и уједно се указује на *развијање мултикултурализма, поштовање и очување националне и светске културне баштине*. А тачка 15. општих циљева је универзалне природе и у њој се указује на вредности савремених демократских друштава: „развој и поштовање расне, националне, културне, језичке, верске, родне, полне и узрасне равноправности, толеранције и уважавање различитости”.¹³

3. *Законом о основној школи* уређена је делатност основне школе, али су у њему дефинисани и циљеви основног образовања и васпитања, као и многа друга питања. Основни циљ васпитања и образовања, према овом закону (Члан 2), је „стицање општег образовања и васпитања, складан развој личности и припрема за живот и за даље опште и стручно образовање и васпитање”.¹⁴ У складу са тим, основним образовањем и васпитањем, према Закону остварује се: „развијање хуманости, истинољубивости, патриотизма и других

11 Исто.

12 Исто.

13 Исто.

14 „Закон о основној школи”, *Службени гласник РС*, Београд, бр. 72/2009.

етичких својстава личности; васпитање за хумане и културне односе међу људима, без обзира на пол, расу, веру, националност и лично уверење; неговање и развијање потреба за културом и очувањем културног наслеђа¹⁵. Ови циљеви су опште и универзалне природе. У њима нема експлицитних одређења према нацији, држави, као ни према грађанству. Али се у њима види као циљ развој *патриотизма, васпитање за хумане и културне односе међу људима, као и потреба за очувањем културног наслеђа*. То је индиректно у позитивној корелацији са националним и грађанским васпитањем.

4. Уставно уређење и законски циљеви у образовању и васпитању су операционализовани и у одговарајућој форми уграђени у актуелним наставним програмима за основно образовање и васпитање. Они су кроз циљеве и задатке образовања истоветно дати у дванаест тачака у свим наставним програмима за оба циклуса основног образовања и васпитања, осим у наставним програмима за седми и осми разред где је дошло до извесних измена, тако да су циљеви изложени у петнаест ставова. Такође, они су у примереној форми садржани и у програмима наставних предмета. Са становишта националног васпитања, нарочиту пажњу заслужују: „развијање свести о државној националној припадности, неговање српске традиције и културе, као и традиције и културе националних мањина”, а са становишта грађанског: „омогућавање укључивања у процесе европског и међународног повезивања (...) усвајање, разумевање и развој основних социјалних и моралних вредности демократски уређеног, хуманог и толерантног друштва (...) поштовање права деце, људских и грађанских права и основних слобода и развијање способности за живот у демократски уређеном друштву”¹⁶. Из ових одређења се види да су друштвени циљеви у основном образовању и васпитању предочени врло јасно, како са становишта очувања националног идентитета и развоја позитивног,

15 Исто.

16 „Правилник о наставном плану и програму за први и други разред основног образовања и васпитања”, *Просветни гласник*, Београд, бр. 10/2004, 20/2004, 1/2005, 3/2006, 15/2006, 2/2008, 7/2010. и 3/2011; „Правилник о наставном плану за други циклус основног образовања и васпитања и наставном програму за пети разред основног образовања и васпитања”, *Просветни гласник*, Београд, бр. 2/2010; као и у свим другим релевантним правилницима.

патриотског, односа према држави Србији; тако и са становишта развоја грађанског друштва у коме владају демократски и хумани односи; отвореног друштва које тежи ширим интеграцијама, особито евроинтеграцијским процесима. Међутим, у наставним програмима за седми и осми разред, ови циљеви су прилично конфузно изражени: „разумевање и сналажење у садашњости и повезаности друштвених појава и процеса у простору и времену (Србија, Европа, свет); прихватање и уважавање другог/друге без обзира на националну, верску, родну и друге разлике”; као и „познавање вредности сопственог културног наслеђа и повезаности са другим културама и традицијама”.¹⁷ У овим циљевима није јасно изражен однос према типу друштва за које треба васпитавати младе, као ни позитиван однос према држави Србији, јер се не види као циљ потреба за *развојем патриотских осећања*, као у ранијим наставним програмима и поменутих законама.

Национални и грађански садржаји у наставним предметима

У анализи садржаја наставних планова и програма нарочита пажња се посвећује наставним предметима, који су релевантни за тему овог рада, без обзира да ли се ради о обавезним или изборним предметима, као и циљевима и задацима који се у њима истичу. То су наставни предмети који се континуирано уче: а) од првог до осмог разреда; б) од првог до четвртог разреда; и в) од петог до осмог разреда. Циљеви и задаци ових наставних предмета у оба образовна циклуса и у наставним програмима су дефинисани истоветно, а наставни садржаји различито, зависно од природе наставног предмета, разреда и образовног циклуса. Међутим, у наставним програмима за седми и осми разред има извесних измена које се тичу инсистирања на *реализацији одговарајућих стандарда образовних постигнућа*.¹⁸ Тиме нису преобликовани циљеви

17 „Правилник о наставном програму за седми разред основног образовања и васпитања”, *Просветни гласник*, Београд, бр. 6/2009.; „Правилник о наставном плану и програму за осми разред основног образовања и васпитања”, *Просветни гласник*, Београд, бр. 2/2010.

18 „Правилник о наставном програму за седми разред основног образовања и васпитања”, *исто*.

наставног предмета који су постављени у ранијим разредима, па су зато анализом ови предмети прате континуирано од почетка до краја њиховог изучавања, како би се могла сагледати његова целина и релевантни садржаји.

*А) Наставни предмети који се
уче од првог до осмог разреда*

1. *Српски језик*. - Према наставном програму, „циљ наставе српског језика јесте да ученици овладају основним законитостима српског књижевног језика на који ће се усмено и писмено, правилно изражавати да упознају, доживе и оспособе се да тумаче одабрана књижевна дела, позоришна, филмска и друга уметничка остварења из српске и светске баштине”.¹⁹ Задачи наставе крећу се у распону од развијања љубави према матерњем језику и потребе да се он учи, негује и унапређује па све до подстицања ученика на самостално језичко, литерално и сценско стваралаштво. Један од тих задатака јесте и: „Развијање патриотизма и васпитања у духу мира, културних односа и сарадње међу људима”. У садржају наставних програма, у свим разредима, велика пажња се посвећује читању и писању, учењу језика, књижевности и језичке културе. У књижевности су заступљена, углавном, дела савремене српске књижевности, као и народне песме, бајке, приче и приповетке, где се у препорученој литератури за лектуру, могу наћи садржаји који указују непосредније на неки аспект националног и/или грађанског васпитања.²⁰ У наставним програмима за други циклус основног образовања све већа пажња се посвећује: континуираном учењу језика, књижевности и језичкој култури. Градиво се у свим областима постепено проширује и од ученика и наставника се све више захтева. Како се иде у старије разреде, тако се и све више шири списак литературе за лектуру, где су заступљена

19 „Правилник о наставном плану и програму за први и други разред основног образовања и васпитања”, *Просветни гласник*, Београд, бр. 10/2004.

20 Углавном су то неке народне песме, приповетке, приче и бајке (*Свети Сава и ђаци*, *Марко Краљевић и орао*; *Свети Сава, отац и син*, *Марко Краљевић и бег Костадин*), као и по неко савремено књижевно дело (избор из *Антологије српске поезије за децу* које је приредио Д. Радовић, *Домовина се брани лепотом* Љ. Ршумовића и *Јуначка песма* М. Антића).

многа дела у којима се могу наћи непосредније садржаји који су битни за национално и/или грађанско васпитање.²¹

2. *Српски као нематерњи језик*. - Овај наставни предмет је обавезан за ученике којима српски језик није матерњи језик. Основни циљ наставе у овом предмету јесте: „да ученици продуктивно овладају српским језиком у оквиру предвиђене језичке и лексичке грађе, да упознају елементе културе народа који говоре тим језиком и оспособе се за споразумевање, дружење и зближавање са припадницима већинског народа и других националности”.²² Међу задацима на које се указује у настави српског језика, врло су релевантни они који се тичу социјализације деце припадника националних мањина у средини у којој живе, а то су: а) да се ученици упознају са основним карактеристикама културе народа чији језик уче; б) да се оспособе за информисање, образовање и самообразовање на српском језику; и в) развију интересовања и мотивацију за учење српског језика и тако стекну већу комуникативну компетенцију и способност размишљања на њему. У садржају наставних програма велика пажња се посвећује учењу српског језика кроз теме које се односе на шко-

21 Углавном су то **народне песме, приче и приповетке** (*Војевао бели Виде, коледо, Обредне народне календарске песме, Свети Сава, Женидба Душанова, Епске народне песме старијих времена, Обичајне народне лирске песме - свадбене, Смрт мајке Југовића, Епске народне песме о Косовском боју, Епске народне песме о Марку Краљевићу, Диоба Јакшића, Епске народне песме покосовског тематског круга /избор/, Мали Радојица, Иво Сенковић и ага од Рибника, Епске народне песме о хајдуцима и ускоцима /избор/, Свети Сава у књижевности /избор/, Српска дјевојка, Почетак буне против дахија, Народне епске песме новијих времена /тематски круг о ослобођењу Србије и Црне Горе/*); као и **различита књижевна дела**: В. Илић: *Свети Сава*, А. Шантић: *Моја отаџбина*, Д. Максимовић: *О пореклу, Крвава бајка*; П. Кочић: *Јазавац пред судом /одломак/*, М. Ракић: *Наслеђе, Симонида*; М. Бојић: *Плава гробница*, В. Попа: *Манасија*, М. Павловић: *Светогорски дани и ноћи /избор/*, Ј. Веселиновић: *Хајдук Станко*, Ј. Симоновић: *Бој на Косову /одломак/*, Б. Станковић: *Наш Божић /одломак/*, В. С. Караџић: *Живот и обичаји народа српског, Житије Ајдук - Вељка Петровића*; Ђ. Јакшић: *Отаџбина*, М. Црњански: *Сеобе I /одломак/*; О. Давичо: *Србија, Теодосије: Житије светог Саве* (одломак), Прота Матеја Ненадовић: *Мемоари /одломак/*, Д. Ђосић: *Деобе /одломак/*, М. Бећковић: *Прича о Светом Сави*, Б. Михајловић: *Бановић Страхинија*, В. Чајкановић: *Студије из српске религије и фолклора /избор/*, П. Влаховић: *Србија – земља, људи, живот, обичаји /избор/*, Ш. Кулишић, Ж. Петровић, Н. Пантелић: *Српски митолошки речник /избор/*, М. Недељковић: *Годишњи обичаји у Срба /избор/*.

22 „Правилник о наставном плану и програму за први и други разред основног образовања и васпитања”, *исто*.

лу, породицу и дом, град и село, свакодневни живот, као и на комуникативне функције.

У другом циклусу основног образовања у наставним програмима доминирају исте тематске целине као и у програмима за раније разреде. Велика пажња се посвећује особито језичкој материји, граматички, правопису и језичкој култури, кроз теме које се односе на школу, свакодневни живот, друштво и природу, актуелне теме, као и на развој комуникативних функција. А у програму за осми разред, поред тога, заступљене су многе теме из живота младих, српске националне историје и историје српске културе. У списку дела за лектуру садржана су иста дела која се налазе и у програму за српски језик који је намењен ученицима којима је овај језик матерњи, али је овај списак знатно ужи.

3. *Страни језик*. - Наставни програми за стране језике дефинисани су за: енглески, немачки, француски, италијански, шпански и руски језик. Општи циљ наставе страног језика је да „оспособи ученика да на страном језику комуницира на основном нивоу у усменом и писаном облику о темама из његовог непосредног окружења”, али с друге стране и да „олакша разумевање других и различитих култура и традиција”.²³ Кроз ову наставу ученик, између осталог, стиче свест о значају сопственог језика и културе у контакту са другим језицима и културама. Теме које се постављају у садржају наставних програма односе се углавном на: школу, породицу и блиско окружење, празнике, исхрану, одећу и остало (годишња доба, месеци, дани у недељи и делови дана), као и основни подаци о земљи/земљама чији се језик учи). У другом циклусу основног образовања, градиво се континуирано учи и постепено проширује, па се и оперативни задаци по језичким вештинама усложњавају. Нарочита пажња се посвећује развоју комуникативних функција и учењу граматичких садржаја са примерима.

5. *Ликовна култура*. - У овом наставном предмету, као „циљ васпитно образовног рада у настави ликовне културе јесте да се подстиче и развија учениково стваралачко мишљење и деловање у складу са демократским опредељењем

23 „Правилник о наставном плану за први, други, трећи и четврти разред основног образовања и васпитања и наставном програму за трећи разред основног образовања и васпитања”, *Просветни гласник*, Београд, бр. 1/2005.

друштва и карактером овог наставног предмета²⁴. У том циљу, поставља се мноштво различитих задатака, углавном методичке природе, међу којима је и развијање способности код ученика за препознавање традиционалне, модерне и савремене уметности. Овим се ученици упућују на естетске и когнитивне садржаје различитих типова уметности, која је особена за различите типове друштва и културне заједнице. У препорукама за остваривање наставног програма, указује се да је потребно да се уз сваку целину програма покаже неко од уметничких дела или споменика културе. То „не морају увек да буду уметничка дела, него и предмети етно-културе која се односе на средину у којој ученици живе²⁵. У другом циклусу основног образовања пажња се усмерава на веома различиту ликовну тематику, али и на ликовна дела и споменике културе, где се указује на многа дела из наше и светске културне баштине.²⁶

6. *Музичка култура*. - У овом наставном предмету као један од циљева истиче се: „Развијање осетљивости за музичке вредности, упознавање уметничке традиције и културе свога и других народа²⁷. У садржају програма указује се на различите аспекте извођења, слушања и стварања музике, где се истиче да је пожељно повезивање музичких садржаја са другим наставним предметима и тематско повезивање музике са обичајима, завичајем и домовином. У другом циклусу основног образовања указује се на обнову старих и обраду нових појмова музичке писмености, на упознавање са музиком различитих епоха (праисторија, античка епоха, средњи век, ренесанса, барок класицизам, као и са музиком на тлу Србије) и подстиче се креативност у музичком стварању и извођењу музике. У том циљу, препоручује се мноштво различитих композиција за певање и свирање, међу којима су химне, народне песме и игре из различитих крајева Србије, духовне песме, староградске песме, песме из балканских ра-

24 Исто.

25 „Правилник о наставном плану за први, други, трећи и четврти разред основног образовања и васпитања и наставном програму за трећи разред основног образовања и васпитања”, исто.

26 „Правилник о наставном програму за седми разред основног образовања и васпитања”, исто.

27 „Правилник о наставном плану и програму за први и други разред основног образовања и васпитања”, исто.

това и Првог светског рата, као и песме националних мањина, народне песме других народа, дечје песме и песме које су стварала деца. Међу њима много је и оних које су јако важне за васпитање. То су у првом реду химне, које су заступљене од првог до осмог разреда основне школе, као и неке друге композиције патриотског и духовног карактера које заузимају врло значајно место у оба циклуса основног образовања.²⁸

7. *Верска настава*. - Ова настава се организује и изводи за традиционалне цркве и верске заједнице у Србији, а то су: Српска православна црква, Исламска заједница, Католичка црква, Словачка евангеличка црква а. в., Јеврејска заједница, Реформатска хришћанска црква и Евангеличка хришћанска црква а. в. Циљ верске наставе јесте „да се њоме посведоче на садржај вере и духовно искуство традиционалних цркава и религијских заједница које живе и делују на нашем животном простору, да се ученицима пружи целовит религијски поглед на свет и живот и да им се омогући слободно усвајање духовних и животних вредности Цркве или заједнице којој историјски припадају, односно чување и неговање сопственог верског и културног идентитета”.²⁹ Затим, истиче се да

28 Препоручене композиције **за певање** су: химне: *Државна химна, Светосавска химна Школска химна*; народне песме међу којима су и оне религијског карактера: *Божјићна песма, Ој Бадњаче, Бадњаче и Помози нам Вишињи Боже*; композиције: Н. Вукомановић *Домовина*; песме из балканских ратова и Првог светског рата: *Капетан Коча путује, Креће се лађа француска, Тамо далеко*. **За слушање**: поменуте химне; композиције: К. Станковић *Српска национална песма*, М. Тајчевић *Седам балканских игара /избор/*, М. Топаловић *Свјати мученици*, С. Бинички *Марш на Дрину*, С. Мокрањац *II руковет, V руковет, VIII руковет и IX руковет*; С. Стефановић *Расткова одлука*, И. Бајић *Српкиња*, Ј. Јовичић *Македонска рапсодија*, Ј. Маринковић *Отче наш*. **За рад хора** препоручују се: поменуте химне; композиције: М. Илић *Бели Здраво војско*, З. Вауда *Под оном, под оном, Песме старог ратника*; И. Бајић *Српкиња*, Б. Херман *Моја се земља слобода зове*, Б. Станчић *На Светог Саву*, као и *Светосавска химна* - запис П. Крстић, *Здравица* - песма из Југославије, И. Бајић *Српски звуци*, Д. Јенко *Боже правде*, С. Мокрањац *II руковет, X руковет, XI руковет, На ранилу, Пазар живине, Славска, Тебе појем, Химна Вуку*; Т. Скаловски *Македонска хумореска*, М. Тајчевић *Додолске песме, I свита из Србије*, Шинстек-Бабић *Ој, Србијо*. **За рад хора и оркестра**: поменуте химне; духовне песме: *Божјићу, наша радости*; *Исајија Србин – Алилуја, Помози нам, драги Боже*, К. Станковић *Многаја љета, Тропар за Божјић, Тропар Светом Сави*; С. Мокрањац – одломак из литургије *Буди имја*; песме из балканских ратова и Првог светског рата: *Капетан Коча путује, Креће се лађа француска, Тамо далеко*.

29 „Правилник о наставном плану и програму за први и други разред основног

упознавање ученика са вером и духовним искуствима треба да остваривати у отвореном и толерантном дијалогу, уз уважавање других религијских искустава и филозофских погледа, као и научних сазнања и свих позитивних искустава и достигнућа човечанства. Наставни програми веронауке за све традиционалне цркве и верске заједнице у Србији дефинисани су на сличан начин, а наставни садржаји у складу са религијским погледима, филозофијом и искуствима одговарајуће веронауке.

8. *Грађанско васпитање*. - Основни циљ наставе овог предмета јесте „подстицање развоја личности и социјалног сазнања код ученика основне школе”.³⁰ Грађанско васпитање треба да пружи могућност ученицима да у процесу образовања и васпитања стекну сазнања, способности и вредности неопходне за формирање аутономне, компетентне, одговорне и креативне личности, отворене за договор и сарадњу, која поштује себе и друге. Садржај програма наставе дефинисан је кроз неколико тематских целина: 1) адаптација деце на школску средину и развој комуникативних способности; 2) разумевање и усвајање најважнијих појмова (дечја и људска права и слободе, идентитет, друштвена одговорност, различитост култура, једнакост, право и правда, мир, сигурност и стабилност, демократија); 3) развијање вештина и способности; и 4) учење о вредностима.³¹ У другом циклусу основног образовања и васпитања као општи циљ поставља се „оспособљавање ученика за активно учешће у животу школе и локалне заједнице, проширивањем знања о демократији, њеним принципима и вредностима кроз практично деловање”.³² А у програмима за седми и осми разред: „циљ наставе грађанског васпитања јесте да ученици стекну сазнања, формирају ставове, развију вештине и усвоје вредности које су претпоставка за компетентан, одговоран и ангажован живот у демократском друштву”.³³ У фокусу ових наставних про-

образовања и васпитања”, *исто*.

30 *Исто*.

31 „Правилник о наставном програму за четврти разред основног образовања и васпитања”, *Просветни гласник*, Београд, бр. 3/2006.

32 „Правилник о наставном плану за други циклус основног образовања и васпитања и наставном програму за пети разред основног образовања и васпитања”, *исто*.

33 „Правилник о наставном програму за седми разред основног образовања и васпитања”, *исто*.

грама су четири тематске целине: 1) школа и учешће ученика у школском животу; 2) локална заједница и активно учешће ученика у животу локалне заједнице; 3) грађанин; држава и власт; ђачки парламент и иницијатива; и 4) деца у савременом свету; и медији у савременом друштву.

9. *Матерњи језик са елементима националне културе.*
- Овај наставни предмет је дефинисан за припаднике националних мањина, а наставни програми дефинисани су за мађарски, ромски, румунски, русински, словачки, хрватски, бошњачки и буњевачки језик са елементима националне културе.³⁴ Садржаји наставног програма за све поменуте језике урађени су по јединственој методологији, где се изучавају: језик, књижевност, култура изражавања и елементи националне културе.

Б) Наставни предмети који се уче од првог до четвртог разреда

1. *Свет око нас / Природа и друштво.* - Интегрисани наставни предмет *Свет око нас*, под тим називом, учи се само у првом и другом разреду, а у трећем и четвртом он се назива *Природа и друштво*. Општи циљ изучавања овог наставног предмета јесте „да деца упознају себе, своје окружење и развију способности за одговоран живот у њему”.³⁵ А у посебним циљевима, указује се на: разумевање и уважавање различитости међу појединцима и групама; развијање одговорног односа према себи, другима, окружењу и културном наслеђу; као и чување националног идентитета и његово уграђивање у светску културну баштину. У наставним програмима могу се запазити врло конзистентне теме које упућују и на битне садржаје националног и грађанског васпитања. То су: у првом разреду, непосредно окружење - *Моја околина*, у другом разреду, насеље са околином - *Моје место*, у трећем разреду, природно и друштвено окружење - *Мој завичај*, и у четвртог разреду, Србија као део света - *Моја*

34 „Правилник о изменама и допунама Правилника о наставном плану и програму за први и други разред основног образовања и васпитања”, *Просветни гласник*, Београд, бр. 1/2005.

35 „Правилник о наставном плану и програму за први и други разред основног образовања и васпитања”, *исто*.

домовина. Овде је свакако најзанимљивија тема *Моја домовина*, где се у њеној разради указује на основне карактеристике Србије: развој модерне српске државе, њен стратешки положај, природно-географске одлике, становништво, грађење демократских односа, очување националног идентитета и његово уграђивање у светску културну баштину. Такође, веома је релевантан и садржај тематске целине *Осврт уназад-прошлост*, где се указује на различите наставне садржаје, од прошлости породице ученика и насеља у коме он живи до владара Србије, од Немањића до данас, укључујући српске устанке у XIX и светске ратове у XX веку.

2. *Народна традиција*. - Основни разлози за увођење овог предмета у наставу „јесу алармантни извештаји истраживача (етнолингвиста, етнолога, фолклориста, етномузиколога) који упозоравају на убрзано одумирање многих важних елемената традицијске културе и њихов нестанак из праксе, оптицаја и - најзад - из живота самог”.³⁶ Увођење у наставу садржаја традиционалне културе је један од начина да ученици стекну сазнања о народној традицији, јер тиме стичу свест о себи и свом месту у свету сличних и различитих, формирају представе о континуитету и укорењености и сл. Концепција наставе овог предмета посебан нагласак ставља на локалну народну традицију, а његов основни циљ је „остварити директно увођење ученика у активности ревитализације традиције кроз непосредно упознавање материјалне и духовне традицијске културе свог народа и народа у ужем и ширем окружењу”.³⁷ У том смислу, задаци наставе се свode на усвајање елементарних знања о: а) разлици између фолклорног и актуелног окружења; и б) годишњем циклусу, кроз познавање: основних разлика између градског и сеоског начина живота, сезонских радова, основних и општих празника, као и обичајно-обредних радњи везаних за те радове и празнике.

36 Исто.

37 Исто.

В) Наставни предмети који се уче од петог до осмог разреда

1. *Историја*. - Основни циљ наставе историје је „да допринесе разумевању историјског простора и времена, историјских процеса и токова, као и развијању националног, европског и светског идентитета и духа толеранције код ученика”.³⁸ Овде се на врло занимљив начин у истој равни поставља развој *националног, европског и светског идентитета*. А у задацима наставе историје указује се да ученици треба да уче узрочно-последичне везе, разумеју историјске процесе и токове, улогу истакнутих личности у развоју друштва, да упознају националну и општу историју, као и историју суседних народа и држава. У наставним програмима заступљене су обимне тематске целине: од праисторије и старог века до Југославије после Другог светског рата. У том контексту значајна пажња се посвећује Србима и њиховом окружењу у средњем веку, српским земљама и њиховом окружењу у доба османлијских освајања; српском народу под страном влашћу и нововековним српским државама, Србији и Црној Гори у Првом светском рату; југословенској краљевини; Југославији у Другом светском рату; као и Југославији после Другог светског рата.

2. *Географија*. - Као циљ учења у овом наставном предмету поставља се „усвајање знања о природно географским и друштвено географским објектима, појавама и процесима и њиховим међусобним везама и односима у геопростору”. Затим, да „настава географије треба да допринесе стварању реалне и исправне слике о свету као целини и месту и улози наше државе у свету”.³⁹ У наставним програмима заступљене су тематске целине о: 1) васиони, земљи; географској карти и планети земљи; 2) становништву и насељима на земљи, географској средини, људским делатностима и регионалној географији Европе; 3) географским карактеристикама конти-

38 „Правилник о наставном плану за други циклус основног образовања и васпитања и наставном програму за пети разред основног образовања и васпитања”, *Просветни гласник*, Београд, бр. 2/2010.

39 *Исто*.

нената и свету као целини; 4) Србији и Србима - географски положај, границе и величина Србије; природне одлике, становништво, насеља и привреда Србије; завичајна географија; Срби ван граница Србије; и Србија у савременим интеграцијским процесима.

3. *Свакодневни живот у прошлости.* - Основни циљ изучавања овог наставног предмета је „проширивање знања из области опште културе и оспособљавање ученика да, кроз упознавање с начином живота људи у прошлости, боље разумеју свет и време у коме живе и развију свест о континуитету и укорењености”.⁴⁰ Затим, да се ученици „упознају са специфичностима динамике културних промена и да науче како да сагледају себе у контексту *другог*, да би сопствени идентитет што потпуније интегрисали у шири контекст разуђене и сложене садашњости”.⁴¹ У садржају наставног програма указује се на: 1) појам и значај проучавања прошлости, игре у прошлости, свакодневни живот људи у параисторији и старом веку; 2) грбове и заставе, некад и сад; свакодневни живот људи у средњем веку, са освртом на живот у српским земљама; 3) новац некад и сад, свакодневни живот у новом веку (свакодневни живот у Европи и свету од краја XV до краја XIX века), укључујући и свакодневни живот Срба у том раздобљу; и 4) фотографија, филм, радио и телевизија некад и сад.

Закључци

Национално и грађанско васпитање у основном образовању у Србији дефинисани су просветном политиком кроз низ нормативних аката, од Устава и закона, па све до наставних програма и садржаја за одређени наставни предмет. У периоду од 2000. године непрестано трају реформе основног образовања и васпитања, које се у суштини свде на прилагођавање нашег образовања неолибералном концепту друштвених реформи и образовним системима земаља Европске уније. У процесу тих реформи извршено је много промена: донет је нов *Устав Републике Србије*, извршене су измене *Закона о основама система образовања и васпитања*, *Закона о основној школи*, као и промене наставних планова и про-

40 Исто.

41 Исто.

грама, што се све скупа одразило и на редефинисање образовних циљева и наставних садржаја у основном образовању.

Наставни садржаји у основном образовању и васпитању, сами по себи нису ни национални ни грађански, али по својим циљевима и постављеним задацима многи од њих имају изражену вредносну и политичку димензију, тако да чине интегрални део идејно-политичког образовања и васпитања а, у том контексту, националног и грађанског васпитања. У том погледу, пажња ове анализе била је усмерена на многе наставне предмете: *Српски језик, Српски као нематерњи језик, Страни језик, Ликовна култура, Музичка култура, Верска настава, Грађанско васпитање, Матерњи језик са елементима националне културе, Свет око нас / Природа и друштво, Народна традиција, Историја, Географија и Свакодневни живот у прошлости*. У овим наставним предметима релевантни садржаји о националном и грађанском васпитању дефинисани су у складу са природом предмета и веома разноврсно, како по садржају и форми, тако и по интензитету. Поред тога, и у другим предметима могу се наћи спорадично неки релевантни садржаји као што је, на пример, *Физичко васпитање*, где се код учења плесова сугерише српско коло и једно коло из краја у којем се налази школа. Затим, овде треба имати у виду да се настава у основном образовању у Србији, осим на српском језику, изводи и на језицима националних мањина (албанском, бугарском, мађарском, румунском, русинском, словачком и хрватском).

У свим реформисаним документима (законима, наставним плановима и програмима), међу циљевима и задацима програма образовања, истичу се: а) развијање свести о државној и националној припадности, неговање српске традиције и културе, као и традиције и културе националних мањина; и б) омогућавање укључивања у процесе европског и међународног повезивања. Из овог се може закључити да реконструкција политичких садржаја, у чијој су основи национално и грађанско васпитање, иде у два правца. Први је, редукација политичких обележја и садржаја нације на етничке и културне специфичности; а други је, тежња ка изградњи грађанског, наднационалног и европског идентитета, који је у функцији развоја демократских и евроинтеграционих процеса. Ове су тезе комплементарне и изражавају основне правце у просветној политици Србије.

Jovan Bazic

*CIVIC AND NATIONAL EDUCATION IN
EDUCATIONAL POLICY OF SERBIA AFTER
THE CHANGES IN 2000*

Summary

Topic of this text is an analysis of social aspects of national and civic education in education policy of Serbia following social changes from 200 up to current time. In this period there have been constant reforms of basic education and upbringing which basically represent an adjustment of our educational system to a neo-liberal concept of social concept of social reforms and educational systems of the states of the European Union. In the function of this concept is also a redefinition of national and civic education within which there has increased an emphasis on the values of Euro-integration processes and liberal democracy in the objectives and content of the education. At the same time it has been insisted on development of the consciousness on European identity and joint basic values and on ethnic characteristics of Serbian nation and other ethnic communities living in Serbia. Therefore in the focus of this analysis are the educational objectives and contents that are relevant from the point of national and civic education, while within the analysis the author of the text paid special attention to their representation in educational curriculums and programs and in relevant educational subjects.

Key Words: social changes, national education, civic education, basic education, national identity, Euro-integrations

Литература

- Аврамовић Зоран Држава и образовање Antonić Slobodan: *Nacija u strujama prošlosti: ogledi o održivosti demokratije u Srbiji*, Čigoja, Beograd, 2003.
- Bazić Jovan: „Građansko vaspitanje i građansko društvo“, *Pedagogija*, Beograd, 3/2009.
- Базић Јован: „Дијалектика односа између политике и образовања“, *Зборник радова Учитељског факултета у Презрену - Лепосавићу*, књ. 4, Лепосавић 2010.
- Vasović Mirjana: *U predvorju politike*, Službeni glasnik, Beograd, 2007.
- Dewey John: *Vaspitanje i demokratija: uvod u filozofiju vaspitanja*, Obod, Cetinje, 1970.
- Кант Имануел: *Васпитавање деце*, С. Јаворина и други Ушће, Београд, 2002.
- Милошевић Јасна: „Значај националног идентитета“, *Српска политичка мисао*, Београд, 1-4/2003.
- Недељковић Милан: *Друштво у променама и образовање*, Едука, Београд, 2010.
- Smit Antoni D: *Nacionalni identitet*, Biblioteka XX vek, Zemun; Čigoja štampa, Beograd, 1998.
- Stojanović Đorđe: *Građansko društvo*, Medijska knjižara KRUG, Beograd, 2006.
- Stojković Branimir: *Evropski kulturni identitet*, Službeni glasnik, Beograd, 2008.
- Сузић Ненад: „Наша школа у односу на компетенције за XXI вијек“, *Педагошка стварност*, Нови Сад, 3-4/2004.
- Such Jan: „Nacionalni identitet naspram europskog identiteta“, *Politička misao*, Zagreb, 4/2000.
- Ferguson Adam: *Esej o istoriji građanskog društva*, Službeni glasnik, Beograd, 2007.

Овај рад је примљен 9. августа 2011. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 28. новембра 2011. године.